

ВИДИ МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

TYPES OF MATERIAL LIABILITY OF STATE SERVANTS

Стаття присвячена дослідженню видів матеріальної відповідальності державних службовців. Встановлено, що матеріальна відповідальність є одним із видів юридичної відповідальності державних службовців, законодавче оформлення якої завершилось з прийняттям Закону України «Про державну службу» 2015 р. Виокремлено властиві матеріальній відповідальності особливості, зокрема такі, як: можливість притягнення до неї державних службовців незалежно від притягнення до інших видів юридичної відповідальності, зокрема дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної, та компенсування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної фізичним та юридичним особам незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю державного службовця під час здійснення ними своїх повноважень.

Запропоновано поділ матеріальної відповідальності державних службовців у залежності від спрямованості та правового регулювання на: 1) загальну – визначається положеннями законодавства про працю та передбачає відшкодування шкоди, завданої державним службовцем органу державної влади, у якому здійснюється проходження служби та може бути повною (застосовується у повному розмірі шкоди, заподіяної з вини державного службовця державному органу) та обмеженою (застосовується у розмірі прямої дійсної шкоди, але не більше свого середнього місячного заробітку); 2) спеціальну – визначається положеннями законодавства про державну службу та настає у випадку заподіяння матеріальної та моральної шкоди фізичним та юридичним особам незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю державних службовців під час здійснення ними своїх повноважень, та може бути повною (застосовується за загальним правилом у повному обсязі шкоди, заподіяної державі внаслідок неналежного виконання ним посадових обов'язків) і частковою (застосовується за наявності відповідних обставин, у зв'язку з якими повне відшкодування державним службовцем шкоди буде необґрунтованим), а також застосовуватись у досудовому (у всіх випадках відшкодування шкоди, заподіяної державі державним службовцем) та судовому (у разі невідшкодування шкоди у досудовому порядку шляхом звернення керівника державної служби з позовом до суду, який розглядається за правилами адміністративного судочинства) порядках.

Запропоновано внести зміни до положень ч. 2 ст. 81 Закону України «Про державну службу» шляхом виключення слова «також».

Ключові слова: матеріальна відповідальність, державна служба, державний службовець, законодавство про державну службу, матеріальна шкода, моральна шкода.

The article is devoted to the study of the types of material liability of state servants. It is established that material liability is one of the types of legal liability of state servants, the legislative registration of which was completed with the adoption of the Law of Ukraine "On State Service" in 2015. The peculiarities inherent in material liability are highlighted, in particular, such as the possibility of bringing state servants to it regardless of bringing them to other types of legal liability, in particular disciplinary, administrative or criminal, and compensation for material and moral damage caused to individuals and legal entities by illegal decisions, actions or inaction of a state servant during the exercise of their powers.

It is proposed to divide the material liability of state servants depending on the focus and legal regulation into: 1) general – provided for by the provisions of labor legislation and provides for compensation for damage caused by a state servant to the state body in which state service is carried out and can be full (applied in the full amount of damage caused through the fault of the state servant to the state body) and limited (applied in the amount of direct actual damage, but not more than his average monthly earnings); 2) special – provided for by the provisions of the legislation on state service and occurs in the event of causing material and moral damage to individuals and legal entities by illegal decisions, actions or inaction of state servants during the exercise of their powers, and can be full (applied as a general rule to the full extent of the damage caused to the state as a result of improper performance of official duties by them) and partial (applied in the presence of relevant circumstances in connection with which full compensation for damage by a state servant would be unjustified), as well as applied in pre-trial (in all cases of compensation for damage caused to the state by a state servant) and judicial (in the event of failure to compensate for damage in the pre-trial procedure by filing a lawsuit with the court of the head of the state service, which is considered according to the rules of administrative justice) procedures.

It is proposed to amend the provisions of Part 2 of Article 81 of the Law of Ukraine "On State Service" by deleting the word "also".

Key words: *material liability, state service, state servant, state service legislation, material damage, moral damage.*

Вступ. Матеріальна відповідальність як один із видів юридичної відповідальності, до яких може бути притягнуто державного службовця, вимагає: по-перше, належного правового регулювання, з упорядкуванням підстав, порядку та умов, за наявності яких державного службовця може бути притягнуто до неї, та, по-друге, формування правозастосовної практики.

Тривалий час матеріальна відповідальність державних службовців, як вид юридичної відповідальності, залишалась не тільки нормативно неврегульованою на рівні профільного закону, але й не недооцінена в правозастосовній практиці. Зазначене обумовило те, що цей вид юридичної відповідальності майже не застосовувався до державних службовців. Разом з тим, властиві матеріальній відповідальності особливості, зокрема такі, як: можливість притягнення до неї державних службовців незалежно від притягнення до інших видів юридичної відповідальності, зокрема дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної, та компенсування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної фізичним та юридичним особам незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю державного службовця під час здійснення ними своїх повноважень, свідчать про необхідність її більш ефективного застосування на практиці.

Класифікація, як відомо, є обов'язковою під час дослідження будь-якого явища, оскільки дозволяє всебічно розкрити його зміст, згрупувати ознаки та підкреслити притаманні особливості. Не є виключенням і матеріальна відповідальність державних службовців, виокремлення видів якої сприятиме впорядкуванню законодавчо визначених підстав матеріальної відповідальності та визначенню стану законодавчого регулювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Відносини, що складаються під час вступу, проходження та припинення державної служби, у тому числі щодо притягнення державних службовців до матеріальної відповідальності, досліджували Л. Р. Біла-Гіунова, А. І. Берлач, Ю.С. Даниленко-Негара, О. О. Єрмак, С. В. Ківалов, Т. О. Коломонець, В. К. Колпаков, А. Ю. Коротких, В. Л. Костюк, Р. В. Негара, Д. В. Приймаченко, А. М. Соцький, О. М. Стець та ін. Проте, види матеріальної відповідальності державних службовців залишаються недостатньо дослідженими.

Постановка завдання. Метою статті є виокремлення видів матеріальної відповідальності державних службовців та їх характеристика за чинним законодавством про державну службу.

Результати дослідження. Матеріальній відповідальності державних службовців присвячено положення ст. ст. 80–82 глави 3 розділу VIII «Дисциплінарна та матеріальна відповідальність державних службовців» Закону України «Про державну службу» (далі – Закон) [1]. Слід зазначити, що нормами Закону уперше передбачено положення щодо відшкодування майнової та моральної шкоди державними службовцями під час здійснення ними своїх повноважень [2, с. 510], оскільки попередні профільні Закони України «Про державну службу» 1993 р. [3] та 2011 р. [4] не містили приписи щодо врегулювання зазначених питань. У контексті порівняння положень Закону та Закону України «Про державну службу» 2011 р. [4] слід відмітити зміну

підходу як до змістовного врегулювання, так і до структурного розміщення положень, присвячених матеріальній відповідальності. Якщо у Законі 2011 р. поняття «матеріальна відповідальність» взагалі не вживалось (використовувалось поняття «майнова шкода»), а ст. 60, присвячена відшкодуванню шкоди державним службовцем розташовувалась у розділі VIII «Дисциплінарна та майнова відповідальність державного службовця», то в Законі матеріальну відповідальність державних службовців було не тільки формалізовано, а й виділено у окремих підрозділ.

У зв'язку з цим, саме з прийняттям Закону завершилось законодавче оформлення матеріальної відповідальності як окремого виду юридичної відповідальності державних службовців.

Аналіз положень ст. ст. 80–82 Закону [1], які присвячено матеріальній відповідальності державних службовців, дозволяє виокремити такі види матеріальної відповідальності державних службовців.

(1) У залежності від розміру відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок неналежного виконання державним службовцем посадових обов'язків, матеріальна відповідальність державних службовців поділяється на повну та часткову¹.

Повна матеріальна відповідальність передбачає відшкодування державним службовцем шкоди, заподіяної державі внаслідок неналежного виконання ним посадових обов'язків, у повному обсязі. Цей вид матеріальної відповідальності державних службовців застосовується за загальним правилом, оскільки ч. 1 ст. 80 Закону передбачено, що державний службовець зобов'язаний відшкодувати державі шкоду, заподіяну внаслідок неналежного виконання ним посадових обов'язків [1], тобто презюмується обов'язковість відшкодування у повному обсязі заподіяної шкоди.

Визначення розміру шкоди, яка повинна бути відшкодована дорівнює матеріальній та моральній шкоді, заподіяній внаслідок неналежного виконання державним службовцем посадових обов'язків, та яка була відшкодовано за рахунок держави. Іншими словами, враховуючи зміст положень ч. 1 ст. 80 та ч. 1 ст. 81 Закону, якщо державним службовцем під час виконання посадових обов'язків було заподіяно шкоду особі, і це встановлено, наприклад рішенням суду, така шкода відшкодовується державою. У свою чергу, державний службовець зобов'язаний відшкодувати державі попередньо відшкодовану державою шкоду особі, якій її було завдано. Очевидно, що при цьому держава прагне лише компенсувати понесені витрати на відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок неналежного виконання державним службовцем посадових обов'язків, за рахунок такого державного службовця.

В цьому аспекті незрозумілим видається положення ч. 2 ст. 81 Закону, відповідно до якого «шкодою, заподіяною державним службовцем державі, є також виплачене державою відшкодування шкоди, заподіяної державним службовцем третій особі внаслідок неналежного виконання ним посадових обов'язків» [1]. Використання в цій нормі поняття «також» свідчить про те, що до шкоди, заподіяної державним службовцем державі, може включатись й щось інше, аніж виплачене державою відшкодування шкоди, заподіяної державним службовцем третій особі внаслідок неналежного виконання ним посадових обов'язків.

Окрім того, що це заперечується положеннями ч. 1 ст. 80 та ч. 1 ст. 81 Закону, це також не відповідає меті матеріальної відповідальності державних службовців – компенсувати понесені державою витрати. З іншого боку, відсутні правові підстави зарахування до шкоди, яка заподіяна державним службовцем державі та відповідно має бути відшкодована ним інших сум, ніж ті, що були виплачені державою у якості відшкодування шкоди, заподіяної державним службовцем третій особі внаслідок неналежного виконання ним посадових обов'язків. Враховуючи це, необхідно внести зміни до положень ч. 2 ст. 81 Закону шляхом виключення слова «також».

Часткова матеріальна відповідальність – застосовується до державних службовців за наявності відповідних обставин та передбачає відшкодування шкоди у меншому розмірі ніж її було заподіяно. Безпосередньо цей вид матеріальної відповідальності у положеннях Закону не зазначається, але опосередковано його передбачено положеннями ч. 4 ст. 80 Закону, згідно з якими під час визначення розміру відшкодування враховуються майнове становище державного службовця, співвідношення розміру заподіяної шкоди до його заробітної плати, ризик виникнення шкоди, досвід державної служби, надані державному службовцю накази (розпорядження), а також інші обставини, у зв'язку з якими повне відшкодування державним службовцем шкоди

¹ Доцільним є вжиття саме терміну «часткова», а не наприклад, терміну «обмежена», оскільки у даному випадку йдеться про неповне (часткове від загального обсягу) відшкодування державним службовцем шкоди, а обмежена матеріальна відповідальність передбачає існування певної межі відшкодування шкоди.

буде необґрунтованим [1]. У науково-практичній літературі слушно підкреслюється, що ця норма статті обґрунтовується тим, що посади державної служби не є ідентичними, тобто вони різняться за обсягом покладених посадових обов'язків (навантаженням), рівнем відповідальності за належність їхнього виконання і ризиком виникнення шкоди, а також за розмірами посадових окладів [5, с. 635].

Слід також звернути увагу на те, що ч. 4 ст. 80 Закону передбачає примірний перелік таких обставин і, при цьому важливо зазначити, що цей перелік не є вичерпним [2, с. 514], оскільки під час визначення розміру відшкодування можуть враховуватись також інші обставини, у зв'язку з якими повне відшкодування державним службовцем шкоди буде необґрунтованим. В літературі прикладами таких обставин зазначається, якщо державним службовцем, який заподіяв шкоду, є мати-одиначка, що виховує кількох дітей за відсутності додаткових джерел доходів, то стягнення усієї суми заподіяної шкоди може розглядатись як несправедливе [5, с. 635]. Видається, що такими іншими обставинами можуть бути: наявність у особи інвалідності, статусу учасника бойових дій, перебування на утриманні державного службовця неповнолітніх дітей тощо.

Окрім невичерпності, передбаченому ч. 4 ст. 80 Закону переліку обставин також властиво використання оціночних понять, що вочевидь спрямовано на охоплення усіх можливих ситуацій, які можуть виникати на практиці, але відсутність умов їх застосування здатне призвести до безмежного розсуду, що є неприпустимим.

(2) У залежності від порядку відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок неналежного виконання державним службовцем посадових обов'язків, необхідно виокремити матеріальну відповідальність державних службовців яка застосовується в досудовому та судовому порядкух.

Досудовий порядок першочергово застосовується у всіх випадках відшкодування шкоди, заподіяної державі внаслідок неналежного виконання державним службовцем посадових обов'язків. У науково-практичній літературі стосовного досудового порядку відшкодування шкоди зазначається, що механізм добровільного відшкодування шкоди державним службовцем має бути обов'язково використаним керівником державної служби в органі [5, с. 637].

Судовий порядок відшкодування шкоди, заподіяної державним службовцем державі застосовується у разі невідшкодування шкоди у досудовому порядку, оскільки відповідно до положень ч. 4 ст. 82 Закону у разі ненадання державним службовцем відповіді на пропозицію про добровільне відшкодування шкоди, відмови від відшкодування шкоди чи невідшкодування шкоди до зазначеного у пропозиції строку керівник державної служби може звернутися з позовом про таке відшкодування до суду [1].

У першу чергу слід звернути увагу на юрисдикцію, в якій повинні вирішуватись спори про відшкодування шкоди, заподіяної державним службовцем державі. Велика Палата Верховного Суду в постанові від 05.12.2018 у справі № 818/1688/16 [6], з метою встановлення чіткого критерію визначення юрисдикції спорів щодо відшкодування шкоди/стягнення збитків, завданих особою, яка перебуває або перебувала на посадах, віднесених до державної або публічної служби, за позовом суб'єкта владних повноважень, відступила від своїх попередніх висновків та визначила, що указані спори підлягають вирішенню в порядку адміністративного судочинства як такі, що пов'язані з питаннями реалізації правового статусу особи, яка перебуває на посаді публічної служби, від моменту її прийняття на посаду і до звільнення з публічної служби, зокрема, й питаннями відповідальності за рішення, дії чи бездіяльності на відповідній посаді, що призвели до завдання шкоди/збитків, навіть якщо притягнення її до відповідальності шляхом подання відповідного позову про стягнення такої шкоди/збитків відбувається після її звільнення з державної служби [6]. Таким чином, позови про відшкодування шкоди вирішуються за правилами адміністративного судочинства.

Важливим у контексті дотримання вимог до позовної заяви, передбачених п. 6 ч. 5 ст. 160² Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) [7], а також прийняття її до розгляду судом, згідно з п. 4 ч. 4 ст. 169³ КАС України [7], є вжиття заходів досудового врегулювання

² В п. 6 ч. 5 ст. 160 Кодексу адміністративного судочинства України передбачається, що в позовній заяві зазначаються відомості про вжиття заходів досудового врегулювання спору – у випадку, якщо законом встановлений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору.

³ В п. 4 ч. 4 ст. 169 Кодексу адміністративного судочинства України передбачено, що позовна заява повертається позивачеві, якщо позивач не надав доказів звернення до відповідача для досудового врегулювання спору у випадках, в яких законом визначено обов'язковість досудового врегулювання, або на момент звернення позивача із позовом не спливав визначений законом строк для досудового врегулювання спору.

спору, у випадку з матеріальною відповідальністю – це застосування досудового порядку відшкодування шкоди. У літературі з цього приводу слушно відзначається, що звернення керівника державної служби до суду щодо примусового відшкодування шкоди, заподіяної державі державним службовцем є можливим тільки після використання ним механізму добровільного відшкодування такої шкоди державним службовцем, тобто йдеться про те, що керівник державної служби не може відразу звернутися до суду за примусовим стягненням завданої шкоди [2, с. 516].

Примітним є те, що звернення до судового порядку відшкодування шкоди, заподіяної державним службовцем державі, є його позиціонування як права керівника державної служби, оскільки згідно з положеннями ч. 4 ст. 82 Закону керівник державної служби може звернутися з позовом про таке відшкодування до суду.

У Науковому висновку щодо меж дискреційного повноваження суб'єкта владних повноважень та судового контролю за його реалізацією, оприлюдненого Верховним Судом стосовно термінів, що використовуються законодавцем для наділення суб'єкта владних повноважень дискреційним повноваженням, зазначається, що законодавець, наділяючи суб'єкта владних повноважень дискреційним повноваженням, вживає дієслово «може», однак підкреслюється, що про наявність дискреції можна стверджувати лише тоді, коли гіпотеза норми, що є підставою дискреції, чітко формулює уповноваження на здійснення вибору, а диспозиція передбачає принаймні два варіанти на вибір [8]. З урахуванням цього, системний аналіз положень ст. 80-82 Закону свідчить про те, що вжите у ч. 4 ст. 82 Закону слово «може» передбачає не наявність у керівника державної служби дискреції (звернутися або не звертатися до суду з позовом про відшкодування шкоди), а лише констатує наявність у керівника державної служби такого повноваження, яке повинно бути реалізовано у разі виплати державою у якості відшкодування шкоди, заподіяної державним службовцем третій особі внаслідок неналежного виконання ним посадових обов'язків.

Враховуючи це, матеріальна відповідальність державних службовців, що передбачається положеннями законодавства про державну службу має зовнішню спрямованість, оскільки настає у випадку заподіяння матеріальної та моральної шкоди фізичним та юридичним особам незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю державних службовців під час здійснення ними своїх повноважень.

У свою чергу, матеріальна відповідальність державних службовців повинна мати й внутрішню спрямованість, що стосується відшкодування шкоди, завданої державним службовцем державному органу, у якому відбувається проходження державної служби.

Положеннями Закону цей аспект матеріальної відповідальності не врегульовано, хоча, як відомо за загальним правилом, встановленим в ч. 2 ст. 5 Закону, відносини, що виникають у зв'язку із вступом, проходженням та припиненням державної служби, регулюються цим Законом, якщо інше не передбачено законом [1]. На прикладі цього положення яскраво вбачається прагнення законодавця врегулювати якщо не всі, то щонайменше більшість питань, пов'язаних із вступом, проходженням та припиненням державної служби на рівні профільного Закону, але й при цьому допускається можливість застосування положень інших актів, якщо це прямо передбачається Законом.

Разом з цим, положеннями ч. 3 ст. 5 Закону передбачається, що дія норм законодавства про працю поширюється на державних службовців у частині відносин, не врегульованих цим Законом [1]. Слід погодитись з тим, що сфера застосування законодавства про працю до відносин, що виникають у зв'язку із вступом, проходженням та припиненням державної служби поступово звужується [9, с. 281]. Проте, що стосується матеріальної відповідальності роль законодавства про працю залишається суттєвою, що безперечно впливає на визначення видів матеріальної відповідальності державних службовців. Отже, застосування положень законодавства про працю, якими визначено підстави матеріальної відповідальності, до державних службовців вимагає врахування особливостей державної служби як такої.

Законодавством про працю передбачаються такі види матеріальної відповідальності, як: обмежена (ст. 132–133 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП), повна (ст. 134 КЗпП), колективна (бригадна) (ст. 135² КЗпП) та підвищена (Закон України «Про визначення розміру збитків, завданих підприємству, установі, організації розкраданням, знищенням (псуванням), недостачею або втратою дорожочінних металів, дорожочінного каміння та валютних цінностей»).

Охарактеризуємо ці види матеріальної відповідальності з метою визначення можливостей їх застосування до державних службовців.

Обмежена матеріальна відповідальність, відповідно до законодавства про працю, застосовується у розмірі прямої дійсної шкоди, але не більше свого середнього місячного заробітку

(ст. 132–133 КЗпП [10]). У такому випадку йдеться про шкоду, заподіяну з вини державного службовця державному органу під час виконання ним посадових обов'язків, зокрема зісуття або знищення через недбалість предметів меблі, техніки або іншого обладнання, виданих державним органом державному службовцю в користування з метою виконання покладених на нього повноважень.

Повна матеріальна відповідальність, відповідно до законодавства про працю, застосовується у повному розмірі шкоди, заподіяної з вини державного службовця державному органу у випадках, передбачених положеннями ст. 134 КЗпП [10], наприклад, у разі укладання письмового договору про взяття на себе державним службовцем повної матеріальної відповідальності за незабезпечення цілості майна та інших цінностей, переданих йому для зберігання або для інших цілей, це може бути комп'ютерна та інша оргтехніка.

Колективна (бригадна) матеріальна відповідальність, згідно з ч. 1 ст. 135² КЗпП може запроваджуватися при спільному виконанні працівниками окремих видів робіт, коли неможливо розмежувати матеріальну відповідальність кожного працівника і укласти з ним договір про повну матеріальну відповідальність [10]. Аналіз положень ст. 135² КЗпП та Переліку робіт, при виконанні яких може запроваджуватися колективна (бригадна) матеріальна відповідальність, затвердженого наказом Міністерства праці України від 12.05.1996 № 43 [11] свідчить про неможливість застосування колективної (бригадної) матеріальної відповідальності до державних службовців.

Підвищена матеріальна відповідальність передбачається положеннями Закону України «Про визначення розміру збитків, завданих підприємству, установі, організації розкраданням, знищенням (псуванням), недостачею або втратою дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння та валютних цінностей» [12]. Аналіз підстав застосування підвищеної матеріальної відповідальності вказує на неможливість її застосування до державних службовців, оскільки на них згідно з положеннями Закону не покладаються такі повноваження.

Враховуючи це, серед видів матеріальної відповідальності, передбачених законодавством про працю до державних службовців може бути застосовано лише обмежену та повну матеріальну відповідальність.

Висновки. В результаті проведеного дослідження необхідно зазначити, що матеріальна відповідальність є одним із видів юридичної відповідальності державних службовців, законодавче оформлення якої завершилось з прийняттям Закону. Властиві матеріальній відповідальності особливості, зокрема: можливість застосування до державних службовців незалежно від притягнення до інших видів юридичної відповідальності, зокрема дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної, та компенсування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної фізичним та юридичним особам незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю державного службовця під час здійснення ними своїх повноважень, свідчать про необхідність її більш ефективного застосування на практиці.

У залежності від спрямованості та правового регулювання матеріальну відповідальність державних службовців необхідно поділяти на два види:

1) загальну – визначається положеннями законодавства про працю та передбачає відшкодування шкоди, завданої державним службовцем державному органу, у якому здійснюється проходження державної служби. Така матеріальна відповідальність може бути повною (застосовується у повному розмірі шкоди, заподіяної з вини державного службовця державному органу) та обмеженою (застосовується у розмірі прямої дійсної шкоди, але не більше свого середнього місячного заробітку);

2) спеціальну – передбачається положеннями законодавства про державну службу та настає у випадку заподіяння матеріальної та моральної шкоди фізичним та юридичним особам незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю державних службовців під час здійснення ними своїх повноважень. Така матеріальна відповідальність може бути повною (застосовується за загальним правилом у повному обсязі шкоди, заподіяної державі внаслідок неналежного виконання ним посадових обов'язків) і частковою (застосовується за наявності відповідних обставин, у зв'язку з якими повне відшкодування державним службовцем шкоди буде необґрунтованим) та застосовується у досудовому (застосовується у всіх випадках відшкодування шкоди, заподіяної державі державним службовцем) та судовому (застосовується у разі невідшкодування шкоди у досудовому порядку шляхом звернення керівника державної служби з позовом до суду, який розглядається за правилами адміністративного судочинства) порядках.

Запропоновано внести зміни до положень ч. 2 ст. 81 Закону шляхом виключення слова «також».

Список використаних джерел:

1. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. Дата оновлення: 30.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#top> (дата звернення 01.12.2024).
2. Біла-Тіунова Л.Р. Науково-практичний коментар до Закону України «Про державну службу». Одеса: Фенікс, 2020. 628 с.
3. Про державну службу: Закон України від 16.12.1993 № 3723-XII. Дата оновлення: 23.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3723-12#Text> (дата звернення 01.12.2024).
4. Про державну службу: Закон України від 17.11.2011 № 4050-VI. Дата оновлення: 31.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4050-17#top> (дата звернення 01.12.2024) (втратив чинність).
5. Науково-практичний коментар до Закону України «Про державну службу» / Ред. кол.: К.О. Ващенко, І.Б. Коліушко, В.П. Тимошук, В.А. Дерещь (відп. ред.). Київ: ФОП Москаленко О.М., 2017. 796 с. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/1513082951commentary_layout_web.pdf (дата звернення 01.12.2024).
6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 05.12.2018 у справі № 818/1688/16. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78750846> (дата звернення 01.12.2024).
7. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. Дата оновлення: 15.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення 01.12.2024).
8. Науковий висновок щодо меж дискреційного повноваження суб'єкта владних повноважень та судового контролю за його реалізацією. Верховний Суд. URL: https://protocol.ua/ua/naukoviy_visnovok_shchodo_meg_diskreitsynogo_povnovagennya_sub_ekta_vladnih_povnovagennya_sudovogo_kontrolyu_za_yogo_realizatsieyu/ (дата звернення 01.12.2024).
9. Негара Р.В. Конкурс у державній службі: теорія, правове регулювання, практика: дис. д-ра філософії: 081 Право. Одеса, 2021. 300 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/14549> (дата звернення 01.12.2024).
10. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. Дата оновлення: 27.09.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення 01.12.2024).
11. Про затвердження Переліку робіт, при виконанні яких може запроваджуватися колективна (бригадна) матеріальна відповідальність, умови її застосування і Типового договору про колективну (бригадну) матеріальну відповідальність: наказ Міністерства праці України від 12.05.1996 № 43. Дата оновлення: 20.12.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0286-96#Text> (дата звернення 01.12.2024).
12. Про визначення розміру збитків, завданих підприємству, установі, організації розкраданням, знищенням (псуванням), недостачею або втратою дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння та валютних цінностей: Закон України від 06.06.1995 № 217/95-ВР. Дата оновлення: 06.08.1999. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/217/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 01.12.2024).